

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Лямцева Тетяна Вікторівна

УДК 349.42

**ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЧО-ГОСПОДАРСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ**

Спеціальність: 12.00.06 - земельне право; аграрне право; екологічне право;
природоресурсове право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2001

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі аграрного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник - Доктор юридичних наук, доцент **Статівка Анатолій Миколайович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри аграрного права

Офіційні опоненти:

- доктор юридичних наук, професор **Семчик Віталій Іванович**, головний науковий співробітник Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, академік Академії правових наук України, член-кореспондент НАН України

- кандидат юридичних наук, доцент **Размстасв Сергій Володимирович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри екологічного права

Провідна установа - Одеська національна юридична академія, кафедра аграрного, земельного і екологічного права, Міністерство освіти і науки України

Захист відбудеться 24 січня 2002 р. о 13-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77)

Автореферат розісланий 20 грудня 2001 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
В. Д.

Гончаренко

1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Особливістю даного дослідження є майже цілковита відсутність комплексних досліджень питань виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств в умовах ринкової економіки. Саме ці причини обумовили вибір теми даного дисертаційного дослідження.

Актуальність теми. На сучасному етапі переходу до ринкових аграрних відносин в агропромисловому комплексі України відбувається становлення багатоукладної економіки, яка базується на різних формах власності. Однак, хоча на цей час склалися певні передумови для розвитку сільського господарства на основі альтернативних державному сектору видів господарювання, питання щодо державної власності в АПК все ще має важливе значення. У Конституції України закріплено, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки (ст. 13). Зазначені положення можуть бути реалізовані тільки в умовах поєднання та взаємодії інтересів держави і суб'єктів господарювання різних форм власності. Сьогодні на основі державної власності функціонують державні сільськогосподарські підприємства, державні сортовипробувальні станції та сортодільниці, елітно-насінницькі господарства, племінні господарства та конезаводи, господарства по вирощуванню хмелю, лікарських рослин, сільськогосподарські науково-дослідні установи, дослідні господарства навчальних закладів та ін. Усього на 1 січня 2001 р. за даними Державного комітету України по земельних ресурсах в аграрному секторі економіки України функціонувало 3351 сільськогосподарське підприємство державної форми власності. Є всі підстави стверджувати, що держава і надалі повністю не відмовиться від своєї частки в аграрному секторі економіки, оскільки одним з основних її завдань є забезпечення продовольчої безпеки і незалежності країни. Разом з тим, необхідно пам'ятати і про те, що навіть в умовах ринкової економіки об'єктивно існують такі галузі аграрного виробництва, які в інтересах усього суспільства повинні перебувати під суворим контролем держави і виробництво продукції в яких має здійснюватися переважно державними сільськогосподарськими підприємствами (наприклад племінне тваринництво, елітне насінництво).

У зв'язку з цим особливої актуальності набула проблема правового забезпечення виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств. З'явилася потреба у виявленні та аналізі особливостей її правового регулювання, у визначенні поняття виробничо-господарської діяльності цих суб'єктів і його

співвідношенні з діяльністю підприємницькою та комерційною, в аналізі правових засад планування цієї діяльності на мікрорівні, а також правових засобів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств.

2

Викладені обставини, потреба в удосконаленні правової регламентації виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах, а також відсутність належного опрацювання даних проблем в юридичній науці обумовили вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідницьких робіт кафедри аграрного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого у межах державної цільової комплексної програми “Удосконалення господарських відносин в умовах ринкової економіки. (Економічно-правовий аспект)” (державна реєстрація № 0186.0.070869).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є виявлення особливостей і закономірностей правового регулювання суспільних відносин, що складаються при здійсненні виробничо-господарської діяльності державними спеціалізованими сільськогосподарськими підприємствами в умовах ринку, та розробка рекомендацій для подальшого удосконалення чинного аграрного законодавства України у даній сфері.

Відповідно для досягнення поставленої мети визначені основні завдання дисертаційного дослідження:

- проаналізувати чинне законодавство України у галузі правового регулювання виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств в умовах ринку, а також практику його застосування, зумовлену специфікою сільськогосподарського виробництва;
- з'ясувати специфічні юридичні ознаки та визначити поняття виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств в умовах переходу до ринкових аграрних відносин і його співвідношення з поняттями підприємницької та комерційної діяльності вказаних суб'єктів;
- розкрити особливості підприємницької і комерційної діяльності державних сільськогосподарських підприємств;
- дати всебічну характеристику правових засад внутрішньогосподарського планування виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах;
- визначити юридичну природу бізнес-плану державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства та його вплив на підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності зазначеного суб'єкта;
- дати поняття правових засобів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств та проаналізувати засоби стимулювання даної діяльності;

3

- розробити рекомендації з удосконалення законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері здійснення виробничо-господарської діяльності державними спеціалізованими сільськогосподарськими підприємствами, з метою підвищення її ефективності.

Об'єктом дослідження виступають деякі положення Конституції України, аграрне, цивільне та інше законодавство України, що регулює виробничо-господарську діяльність державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, а також відповідне законодавство деяких зарубіжних країн, практика застосування його у даній сфері.

Предметом дослідження є урегульовані нормами права суспільні відносини, пов'язані зі здійсненням державними спеціалізованими сільськогосподарськими підприємствами виробничо-господарської діяльності, тобто відносини у сфері виробництва, переробки і реалізації підприємством товарної аграрної продукції.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження виконано за допомогою сукупності прийнятих у юридичній науці методів наукового дослідження, а також окремих методів і прийомів наукового пізнання, таких як: порівняльно-правовий (порівняльний аналіз окремих положень нормативно-правових актів України і деяких інших зарубіжних країн, що регулюють суспільні відносини у сфері здійснення державними сільськогосподарськими підприємствами виробничо-господарської діяльності), системно-функціональний (вивчення правових засобів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських товаровиробників і засобів стимулювання даної діяльності у сукупності та взаємозв'язку), історико-правовий (етапи і тенденція розвитку виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств), формально-юридичний (аналіз положень нормативно-правових актів України, Російської Федерації та деяких інших зарубіжних країн), економіко-правовий (дослідження проблем внутрішньогосподарського планування), статистичний (аналіз статистичних даних) та ін.

Теоретична основа дослідження. Сформульовані у дисертації теоретичні висновки, практичні рекомендації та інші результати дослідження ґрунтуються на працях українських і російських вчених-юристів радянського і сучасного періодів в галузі загальної теорії права, аграрного, цивільного та господарського права: С.С. Алексеева, Г.Є. Бистрова, Ц.В. Бичкової, М.Н. Веденіна, В.М. Гайворонського, В.П. Жушмана, А.М. Запорожця, Г.Л. Знаменського, І.Ф.Казьміна, А.М. Каландадзе, М.І. Козиря, Н.Ю. Круглової, І.О. Лозо, В.Л. Мусіяки, В.К.Попова, Б.І. Пугинського, В.І. Семчика, А.М. Статівки, Р.О. Халфіної, В.М. Хропанюка, Г.Ф.Шершеневича, В.В. Янчука, В.З. Янчука та ін.

У дисертації також використано роботи зарубіжних вчених: Р. Вандерборга, В. Леонтєва, В. Хойера, Й. Шумпетера.

4

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних проблем правового забезпечення виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, в якому наукова новизна визначається сучасною постановкою питання, дослідженням нових аспектів зазначеної діяльності в умовах розвитку ринкових аграрних відносин. У результаті дисертаційного дослідження на захист виносяться такі положення, висновки і рекомендації, що відображають особистий внесок дисертанта у розробку проблеми:

- обґрунтовано необхідність збереження спеціалізованих аграрних товаровиробників державної форми власності у сільському господарстві України та правового закріплення їх функціонування;
- вперше визначено поняття виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств в умовах переходу до ринкових аграрних відносин як урегульованих нормами аграрного та інших галузей права суспільних відносин, спрямованих на самостійне, систематичне виробництво на умовах самофінансування і самоокупності необхідної для держави сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження, її переробку та реалізацію, а також виготовлення інших матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку;
- уточнено поняття та зумовлена особливостями аграрного виробництва специфіка підприємницької діяльності зазначених підприємств, яку слід розглядати як самостійний, систематичний, творчо-пошуковий, на власний ризик і під свою відповідальність вид

діяльності, спрямований на одержання додаткового прибутку за рахунок реалізації ноу-хау, різних нововведень, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, використання нових технологій сільськогосподарського виробництва, способів обробітку земель, високопродуктивних порід тварин та елітного високосортного насіння сільськогосподарських культур у процесі здійснення виробничо-господарської діяльності;

- вперше визначено поняття комерційної діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств як заснованого на самостійній ініціативі особливого виду і складовій виробничо-господарської діяльності даних суб'єктів по реалізації виробленої сільськогосподарської товарної продукції тваринного і рослинного походження, а також забезпеченню матеріально-технічними ресурсами аграрного виробництва з метою одержання прибутку;

- доопрацьовано наукові позиції щодо питання про роль та значення внутрішньогосподарського планування у підвищенні ефективності виробничо-господарської діяльності вказаних суб'єктів;

5

- вперше аргументовано висновок про те, що бізнес-план державного сільськогосподарського підприємства за своєю юридичною природою може бути віднесений до локальних нормативних актів;

- вперше сформульовано поняття правових засобів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств як множини юридично важливих дій, закріплених у законодавчому вигляді, які виходять з економічної доцільності і здійснюються підприємством самостійно з метою досягнення статутних завдань і цілей, що не суперечать законодавству, інтересам трудового колективу і держави, а також засобів стимулювання даної діяльності, під якими слід розуміти законодавчо закріплений економіко-правовий механізм регулювання аграрних відносин, за допомогою якого даним суб'єктам надається необхідна для здійснення їх виробничо-господарської діяльності різноманітна матеріальна та фінансова допомога і підтримка насамперед з боку держави, а також з боку інших осіб - господарюючих суб'єктів (інвесторів, кредиторів, фондів тощо), що має за мету забезпечити нормальний розвиток аграрного виробництва і підвищити ефективність виробничо-господарської діяльності;

- обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства, що регулює суспільні відносини у сфері здійснення виробничо-господарської діяльності державними сільськогосподарськими підприємствами та підвищення її ефективності, шляхом прийняття законів "Про державне спеціалізоване сільськогосподарське підприємство", "Про державну підтримку аграрних товаровиробників" та Положення про Примірний бізнес-план державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства.

Практичне значення одержаних результатів полягає насамперед у тому, що теоретичні висновки і практичні рекомендації, сформульовані у дисертації, можуть бути використані при розробці та удосконаленні законодавства, що визначає правове становище державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства, регулює його виробничо-господарську діяльність та закріплює засоби стимулювання даної діяльності.

Основні положення наукової роботи можуть бути застосовані також при підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій з аграрного права, методичних рекомендацій для студентів вищих навчальних закладів, а також при викладанні курсу аграрного права. Деякі сформульовані у дисертації положення мають дискусійний характер і можуть стати базою для подальших наукових досліджень у цій галузі.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою

роботою. Сформульовані в ній положення та наукові результати одержані на базі особистих досліджень, критичного осмислення близько ста вісімдесяти наукових і нормативних джерел, вивчення та

6

аналізу практики застосування законодавства, що регулює виробничо-господарську діяльність державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств. Деякі питання, що містяться у дисертаційному дослідженні, поставлені вперше, інші - розглянуті по-новому або додатково обґрунтовані. Особистим внеском автора у написаній у співавторстві із А. М. Статівкою статті “Деякі аспекти посилення державного регулювання аграрних перетворень” є положення відносно необхідності збереження спеціалізованих підприємств державної форми власності в аграрному секторі України, спеціального правового регулювання їх діяльності шляхом прийняття закону “Про державне спеціалізоване сільськогосподарське підприємство”, а також забезпечення з боку держави політики протекціонізму щодо суб`єктів аграрного виробництва.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Свої погляди з деяких проблем дисертаційного дослідження автор опублікувала у статтях та доповіла на Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих учених “Актуальні проблеми формування правової держави в Україні” (м. Харків, 2000) і науково-практичній конференції молодих учених “Право власності: проблеми забезпечення, реалізації та захисту” (м. Харків, 2001). Результати проведеного дослідження використовуються у навчальному процесі під час проведення практичних занять зі студентами з курсу “Аграрне право” та спецкурсу “Підприємництво у сільському господарстві”.

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації знайшли відображення у п'яти наукових статтях у фахових виданнях та двох тезах наукових повідомлень.

Структура дисертації визначається метою та завданням дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновку та списку використаних джерел - 15 сторінок (179 найменувань). Повний обсяг дисертації становить 203 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність та ступінь дослідження проблеми, визначаються мета та задачі дослідження, його методологічна і теоретична основа, розкриваються практичне і теоретичне значення роботи, її новизна, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

Розділ перший “Загальна характеристика виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств та її правова основа” складається з чотирьох підрозділів, присвячених детальній характеристиці поняття виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств в умовах

7

становлення ринкових відносин та аналізу правової основи даної діяльності, а також аналізу таких її різновидів, як підприємницька та комерційна діяльність.

У **підрозділі 1.1. “Правове регулювання виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств”** обґрунтовується положення про необхідність збереження в агропромисловому комплексі України спеціалізованих аграрних товаровиробників державної форми власності - державних спеціалізованих

сільськогосподарських підприємств у галузях племінного тваринництва та елітного насінництва. Це можна пояснити тим, що навіть в умовах ринкової економіки об'єктивно існують такі галузі аграрного виробництва, які в інтересах усього суспільства повинні знаходитися під суворим контролем держави і виробництво продукції в яких має здійснюватися переважно державними сільськогосподарськими підприємствами. Крім того, необхідно враховувати і те, що зараз ці галузі перебувають у стані занепаду і подолати цей стан можна лише за допомогою держави, оскільки приватний сектор на сучасному етапі не має достатніх для цього засобів (матеріально-технічних, фінансових тощо). Разом з тим, як свідчить досвід зарубіжних країн, на початковому етапі при становленні нормальних ринкових відносин держава повинна займати активну позицію. Тому вбачається, що і надалі держава не повинна відмовлятися від своєї частки в аграрному секторі економіки України, бо одним з основних її завдань є забезпечення продовольчої незалежності та безпеки країни. Зазначається, що зараз в Україні на основі державної власності функціонують елітно-насінницькі господарства, племінні господарства і конезаводи, державні сортовипробувальні станції і сортодільниці, господарства по вирощуванню хмелю, лікарських рослин, дослідні господарства навчальних закладів та ін.

Аналізуються положення окремих нормативних актів України, що регулюють деякі аспекти здійснення державними сільськогосподарськими підприємствами виробничо-господарської діяльності, досліджується досвід деяких зарубіжних країн у цій сфері. Підкреслюється, що значною прогалиною у чинному аграрному законодавстві є відсутність спеціального законодавчого акта, який визначав би правове становище державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства та регулював його виробничо-господарську діяльність. Пропонується прийняття такого закону та його структура.

Зазначається, що під правовим регулюванням виробничо-господарської діяльності державного сільськогосподарського підприємства слід розуміти здійснюваний державою (шляхом прийняття нормативних актів) і самими державними сільськогосподарськими підприємствами (шляхом локальної правотворчості) вплив на комплекс суспільних відносин майнового, земельного, трудового, управлінського та іншого характеру, що складаються у сфері виробництва, переробки і реалізації даними суб'єктами товарної аграрної продукції, забезпечення їх виробничо-господарської діяльності матеріально-технічними ресурсами та її стимулювання

8

(переважно за допомогою економічних важелів) з метою забезпечення продовольчої незалежності і безпеки країни, а також задоволення потреб її населення у продуктах харчування, продовольстві, а промисловості - у сировині тваринного і рослинного походження.

У підрозділі 1.2. “Поняття виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств” відзначається, що сьогодні і в законодавстві України, і в спеціальній літературі змішуються, а часом й ототожнюються поняття “виробничо-господарська”, “підприємницька”, “комерційна” діяльність державних сільськогосподарських підприємств, хоча для цього немає достатніх підстав. Акцентується увага на тому, що і підприємницька, і комерційна діяльність державних сільськогосподарських підприємств є різновидами виробничо-господарської діяльності даних аграрних товаровиробників, що залежать від їх основної діяльності - виробництва товарної сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. Саме на виробництво товарної аграрної продукції спрямовано усі виробничі фонди підприємства, єдиний виробничо-технологічний процес, матеріально-технічне забезпечення та ін. Це основний вид діяльності державного сільськогосподарського підприємства. Підприємницька ж діяльність

може виступати як додатковий вид діяльності аграрного підприємства, якщо вона пов'язана з переробкою виробленої підприємством сільськогосподарської продукції, або як допоміжний (діяльність підсобних виробництв і промислів). До допоміжного виду діяльності державного сільськогосподарського підприємства слід віднести і його комерційну діяльність.

У дисертаційному дослідженні проаналізовано окремі наукові підходи щодо визначення поняття виробничо-господарської діяльності сільськогосподарського підприємства. Розглянуто особливості цієї діяльності, що зумовлені специфікою аграрного виробництва, серед яких: залежність від природнокліматичних умов, від місцевих умов (родючості ґрунтів, структури сільськогосподарських угідь та ін), від біологічного циклу розвитку тварин і рослин (оскільки виробництво сільськогосподарської продукції значною мірою пов'язане з живими організмами: рослинництво, тваринництво та ін.), сезонність виробництва та деякі інші фактори.

Висвітлено питання щодо підсобних виробництв і промислів державних сільськогосподарських підприємств в умовах ринку, які нині створюються і здійснюють свою діяльність згідно з Законом України “Про підприємництво”. Розглянуто основні вимоги до їх діяльності та зазначено, що суттєвою вадою у правовому регулюванні цієї діяльності є відсутність спеціального нормативного акта, який би регламентував організацію та функціонування вказаних підрозділів. Дисертанткою пропонується прийняти Положення про підсобні виробництва і промисли у промисловості та сільському господарстві, яке, з метою надання йому необхідної

9

юридичної сили, має бути затверджене Кабінетом Міністрів України, а також подається структура даного нормативного акта.

Пропонується виробничо-господарську діяльність державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства визначити як урегульовані нормами аграрного та інших галузей права суспільні відносини, спрямовані на самостійне, систематичне виробництво на умовах самофінансування і самоокупності необхідної для держави сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її переробку та реалізацію, а також виготовлення інших матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку. Аналізуються основні ознаки виробничо-господарської діяльності, що впливають із запропонованого поняття.

У підрозділі 1.3. “**Підприємницька діяльність державних сільськогосподарських підприємств як різновид виробничо-господарської діяльності**” відзначається, що правове поняття підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки слід розглядати як різновид загального поняття підприємницької діяльності, сформульованого у ст. 1 Закону України “Про підприємництво”. Однак, хоча, з одного боку, підприємницька діяльність державних сільськогосподарських підприємств має низку подібних ознак з підприємництвом в інших сферах суспільного виробництва, з іншого боку - їй притаманні специфічні риси, що характеризують саме сільськогосподарське виробництво і зумовлені його особливостями.

Детально характеризуються основні ознаки підприємницької діяльності державних сільськогосподарських підприємств, до яких слід віднести: 1) безпосередню самостійну ініціативу, яка складається з майнової та господарської самостійності; 2) систематичність, яку, на думку автора, необхідно розглядати у двох аспектах - по-перше, її слід пов'язувати з уявленням про регулярність, повторність якихось дій, операцій, вчинків, а по-друге, - з систематичним одержанням додаткового прибутку;

3) ризик, як об'єктивно-суб'єктивну категорію, та його види; 4) спеціальну мету - мету отримання прибутку.

Звертається увага на недосконалість чинного Закону України “Про підприємництво” щодо визначення поняття підприємництва, відсутності тлумачення терміну “систематичність” та деяких інших, відсутності спеціальної норми, яка б закріплювала специфіку регулювання підприємництва аграрних товаровиробників, і з цього приводу пропонується внесення до даного закону ряду змін та доповнень, які враховували б зазначену специфіку.

Дисертанткою підтримується наукова позиція деяких авторів (В. М. Гайворонського, В. П. Жушмана, Н. Ю. Круглової) щодо визначення підприємництва як особливої, творчо-пошукової, новаторської діяльності, яка відрізняється від просто репродуктивної діяльності отримання відомих результатів відомими способами.

10

З огляду на це у роботі пропонується під підприємницькою діяльністю державних сільськогосподарських підприємств розуміти самостійний, систематичний, творчо-пошуковий, на власний ризик і під свою відповідальність вид діяльності, спрямований на одержання додаткового прибутку за рахунок реалізації ноу-хау, різних нововведень, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, використання нових технологій сільськогосподарського виробництва, способів обробітку земель, високопродуктивних порід тварин та елітного високосортного насіння сільськогосподарських культур у процесі здійснення виробничо-господарської діяльності. При цьому підкреслюється, що підприємницьку діяльність державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств слід розглядати як різновид їх виробничо-господарської діяльності підприємства. Насамперед сюди необхідно віднести діяльність з організації підсобних виробництв і промислів даних підприємств.

У підрозділі 1.4. “Комерційна діяльність державних сільськогосподарських підприємств як особливий вид виробничо-господарської діяльності”

висвітлюються питання щодо комерційної діяльності вказаних аграрних виробників.

Дисертанткою зазначається, що в умовах формування в Україні ринкових відносин невід'ємною частиною виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств стала комерція, складовим елементом якої є збут (продаж) виробленої аграрної продукції. Однак, на думку автора, не слід ототожнювати поняття “комерція”, “комерційна діяльність” з торгівлею.

Обґрунтовується положення про те, що торгівля, здійснення торгових операцій є лише одними з основних елементів, що створюють складне та багатогранне поняття комерційної діяльності.

Комерційну діяльність державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств пропонується визначити як заснований на самостійній ініціативі особливий вид і складова виробничо-господарської діяльності даних суб'єктів по реалізації виробленої сільськогосподарської товарної продукції тваринного і рослинного походження, а також по забезпеченню матеріально-технічними ресурсами аграрного виробництва з метою одержання прибутку. Наголошується, що при цьому комерційна діяльність зазначених суб'єктів не зводиться до простої сукупності дій. Вона складається з пов'язаних і послідовних дій (операцій) - надання продукції товарного вигляду, забезпечення у процесі виробництва необхідної якості, пошук шляхів її збуту (продажу) та ін. Основна мета комерційної діяльності - пропонування ринку аграрної продукції (товару), на яку є попит і яка приносить прибуток, а також забезпечення з цією метою виробництва даної продукції необхідними матеріально-технічними

ресурсами. Розглядаються канали збуту державними сільськогосподарськими підприємствами виробленої товарної аграрної продукції.

11

Зазначається, що комерційну діяльність державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств слід віднести до допоміжного виду діяльності підприємства. Але, не дивлячись на це, слід відмітити, що від її результатів багато в чому залежить успішне здійснення виробничо-господарської діяльності підприємства в цілому, бо комерційна діяльність даних підприємств спрямована насамперед на обслуговування основного виду діяльності - виробництва товарної аграрної продукції рослинного і тваринного походження, і прибуток, отриманий у результаті її здійснення, може бути використаний для розвитку та розширення виробничої бази державного сільськогосподарського підприємства.

Розділ 2 "Правові основи планування виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств в умовах ринку" складається з двох підрозділів.

Підрозділ 2.1. "Внутрішньогосподарське планування як необхідна передумова здійснення виробничо-господарської діяльності у сільському господарстві" присвячений характеристиці планування виробничо-господарської діяльності самим державним сільськогосподарським підприємством на мікрорівні, а також з'ясуванню значення внутрішньогосподарського планування у підвищенні ефективності даної діяльності.

Зазначається, що в умовах переходу до ринкової економіки важлива роль у забезпеченні ефективності виробничо-господарської діяльності підприємства належить її плануванню. Планування на мікрорівні є нормою будь-якої виробничо-господарської, у тому числі підприємницької і комерційної діяльності. А отже, розробка стратегії і тактики виробничо-господарської діяльності сьогодні є найважливішим завданням для будь-якого підприємства, включаючи і державні спеціалізовані сільськогосподарські підприємства. Більше того, автором підкреслюється, що планування виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств на майбутній період згідно з потребами ринку і можливостями отримання необхідних ресурсів є об'єктивною необхідністю. На думку дисертантки, процес планування дозволяє передбачити увесь комплекс майбутніх операцій господарської діяльності підприємства і заздалегідь визначити, яким буде її корисний результат.

Автором обґрунтовується положення, що внутрішньогосподарське планування - це визначення мети розвитку сільськогосподарського підприємства, методів, способів і засобів її досягнення, розробка програми, плану дій різного ступеня деталізації на найближчу і майбутню перспективу, це також - одна з найважливіших передумов оптимального управління сільськогосподарським виробництвом.

Розглядається соціально-економічна значущість внутрішньогосподарського планування у сучасних умовах, а також детально характеризуються такі його види, як стратегічне

12

(перспективне), поточне (річне) та оперативне планування. Дисертанткою вказується, що усі зазначені форми планів (перспективний, поточний і оперативний) складають загальну систему, яка називається генеральним або загальним планом, або бізнес-планом функціонування державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства.

У підрозділі 2.2. "Бізнес-план у виробничо-господарській діяльності державних

сільськогосподарських підприємств" висвітлюються питання щодо поняття, юридичної природи та структури бізнес-плану державного сільськогосподарського підприємства.

Пропонується бізнес-план визначити як спеціальний комплексний документ, близький за своєю природою до локальних нормативних актів, у якому обґрунтовуються загальні і специфічні аспекти функціонування підприємства в умовах ринку, вибір стратегії і тактики конкуренції, дається оцінка фінансових, матеріальних, трудових ресурсів, необхідних для цілей державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства, і який в умовах ринкових перетворень стає одним з найважливіших засобів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств.

Обґрунтовується висновок про те, що належним чином затверджений бізнес-план державного сільськогосподарського підприємства за своєю юридичною природою є локальним нормативним актом, оскільки йому притаманні усі ознаки, що характеризують останній: він приймається вищим органом управління підприємства - директором; діє локально; має обов'язковий характер, розрахований на неодноразове застосування; складається у письмовій формі; відповідає законодавству України та Статуту підприємства.

Детально проаналізовано усі складові бізнес-плану, такі як: короткий висновок - резюме; підприємство, його продукція чи окремий продукт; цілі та стратегія; дослідження ринку; оцінка конкурентів; плани виробництва і маркетингу; організація й управління; юридичний і фінансовий плани; програми інвестування; зменшення ризику та страхування; вплив на навколишнє середовище. Зазначається, що у бізнес-плані відображаються також обсяги виробництва в кожній з галузей, прибуток, строки повернення інвестицій за умови їх залучення для розвитку господарства. Автором вноситься пропозиція щодо прийняття Положення про Примірний бізнес-план державного спеціалізованого сільськогосподарського підприємства.

Розділ 3 "Правові засоби підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств" складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. "Поняття правових засобів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств" звертається увага на

відсутність в юридичній літературі єдиного визначення поняття "правовий засіб", аналізуються різні наукові позиції щодо його визначення.

Пропонується правові засоби, що впливають на ефективність виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств, розглядати як множину юридично важливих дій, закріплених у законодавчому вигляді, які виходять з економічної доцільності і здійснюються підприємством самостійно з метою реалізації статутних завдань та цілей, що не суперечать законодавству, а також інтересам трудового колективу і держави. З даного визначення дисертанткою виводяться ознаки правових засобів підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств. Розглянуто такі важливі правові засоби підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності, як законодавство, що регулює дану діяльність, договір, заходи майнової відповідальності, правова робота. Проаналізовано поняття

суспільного господарського порядку, який містить у собі не лише правові, а й економічні засоби (індикативні плани, дотації, соціальне страхування, субсидії, квоти, кредити тощо).

Підрозділ 3.2. "Засоби стимулювання виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств" присвячений аналізу засобів стимулювання вказаної діяльності.

На думку дисертантки, під правовими засобами стимулювання виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств необхідно розуміти законодавчо закріплений економіко-правовий механізм регулювання аграрних відносин, за допомогою якого даним суб'єктам надається необхідна для здійснення їхньої виробничо-господарської діяльності різноманітна матеріальна та фінансова допомога і підтримка насамперед з боку держави, а також з боку інших осіб - господарюючих суб'єктів (інвесторів, кредиторів, фондів та ін.), що має за мету нормальний розвиток аграрного виробництва і підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності.

У роботі відстоюється положення про те, що у сучасних умовах переходу до ринкових аграрних відносин основним і найважливішим засобом стимулювання виробничо-господарської діяльності аграрних підприємств і, в першу чергу, державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств повинна стати державна підтримка. Підкреслюється, що державна підтримка обов'язково здійснюється в певних правових формах (бюджетного фінансування, виплати компенсацій чи дотацій; пільгового кредитування; розподілу ресурсів на конкурсній основі; укладання договорів застави, страхування сільськогосподарських культур, товарного кредиту, фінансової оренди (лізінгу)), передбачених законодавством.

14

Автор доходить висновку, що для стимулювання виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств необхідно розробити і прийняти ряд законів, а саме Закони "Про державну підтримку аграрних товаровиробників в Україні", "Про аграрну політику України", "Про особливості кредитування сільського господарства", "Про паритет цін на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості, яка використовується у сільському господарстві". Серед найважливіших засобів стимулювання вказаної діяльності, які повинні отримати закріплення у зазначених нормативних актах, автором перелічені і детально проаналізовані такі: удосконалення механізму ціноутворення на сільськогосподарську продукцію і продукцію промисловості з метою встановлення еквівалентного товарообміну між сільським господарством і промисловістю; гарантування ціни закупок (нижньої цінової межі) на сільськогосподарську продукцію; виділення спеціальних дотацій (компенсацій) державним спеціалізованим сільськогосподарським підприємствам; пільгове кредитування і оподаткування вказаних аграрних товаровиробників; активізація інвестиційної діяльності у даній сфері, створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій і гарантій їх повернення; страхування державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств на випадок збитків від несприятливих природнокліматичних умов чи стихійного лиха.

У підрозділі 3.3. "Гарантії захисту прав державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств" досліджується поняття і види вказаних гарантій.

Зазначається, що для ефективного ведення виробничо-господарської діяльності

державним спеціалізованим сільськогосподарським підприємствам необхідні певні, закріплені у законодавстві та забезпечені на практиці гарантії захисту їх прав (майнових, земельних тощо). Дані гарантії можуть бути закріплені у законодавстві України або встановлюватися самими державними сільськогосподарськими підприємствами у конкретних договорах, що укладаються ними у процесі здійснення виробничо-господарської діяльності. Розглянуто поняття гарантій у різних галузях права (гарантії законності, процесуальні гарантії, гарантія у цивільному праві, у пенсійному забезпеченні тощо). Проте, на думку автора, гарантії не є достатньо дослідженими як самостійна, юридична категорія, хоча у цілому ряді робіт можна знайти її розробки.

У дисертації пропонується правові гарантії захисту прав державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств у сфері здійснення ними виробничо-господарської діяльності визначити як сукупність правових способів і засобів, які встановлені законодавством України, а також самими державними спеціалізованими сільськогосподарськими підприємствами, насамперед у договорах, що укладаються при здійсненні виробничо-господарської діяльності, і забезпечують юридичну можливість здійснення їх майнових та особистих немайнових прав, а у разі порушення цих прав - їх захист уповноваженими державними органами з питань

15

попередження правопорушень чи поновлення порушених прав з метою ефективного здійснення виробничо-господарської та іншої діяльності.

Дисертанткою зазначається, що зміст вказаних гарантій складає система правових засобів двох рівнів. До первинного рівня слід віднести правові засоби забезпечувального характеру. До них належать такі види гарантій, як гарантії захисту майнових і особистих немайнових (захист ділової репутації) прав державних сільськогосподарських підприємств; гарантії захисту земельних прав, передбачені ст. 46 ЗК України; гарантії захисту прав даних аграрних виробників від протиправного втручання в їхню виробничо-господарську діяльність державних органів. До вторинного рівня гарантій захисту прав державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств належать охоронні правові засоби, до яких можна віднести гарантію порядку і меж захисту порушеного права підприємства. Проведено розмежування понять "заходи юридичної відповідальності" і "гарантії захисту прав". Розглянуто окремі матеріальні і процесуальні гарантії захисту прав державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств.

ВИСНОВКИ

У дисертації сформульовано найбільш важливі теоретичні і практичні результати, одержані автором у ході дисертаційного дослідження, зокрема визначено особливості правового регулювання суспільних відносин, які складаються при здійсненні виробничо-господарської діяльності державними сільськогосподарськими підприємствами та розроблено рекомендації для подальшого удосконалення чинного аграрного законодавства України у даній сфері. Зокрема, наведено основні ознаки та запропоновано поняття виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, під якою слід розуміти урегульовані нормами аграрного та інших галузей права суспільні відносини, спрямовані на самостійне, систематичне виробництво на умовах самофінансування і самоокупності необхідної для держави сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження (продуктів харчування, продовольства і сировини промислового призначення), її переробку та реалізацію, а також виготовлення інших

матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку. Проаналізовано співвідношення понять "виробничо-господарська", "підприємницька" і "комерційна" діяльність. Обґрунтовано необхідність збереження в аграрному секторі економіки України в умовах переходу до ринкових відносин сільськогосподарських товаровиробників державної форми власності, особливо у сфері племінного тваринництва та елітного насінництва, та правового закріплення їх функціонування шляхом прийняття закону "Про державне спеціалізоване сільськогосподарське підприємство". Дисертанткою запропоновано структуру

16

даного закону. Визначено роль внутрішньогосподарського планування у підвищенні ефективності виробничо-господарської діяльності зазначених суб'єктів, а також поняття, структуру і юридичну природу бізнес-плану підприємства як локального нормативного акта. Детально проаналізовано засоби стимулювання виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств та визначено поняття правових засобів підвищення її ефективності, а також гарантій захисту прав даних аграрних товаровиробників.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Лямцева Т. Хозяйственная деятельность государственных сельхозпредприятий и ее правовая основа // Предпринимательство, хозяйство и право. - 1999. - № 5. - С. 57-59.
2. Лямцева Т. Особенности предпринимательской деятельности государственных сельскохозяйственных предприятий // Предпринимательство, хозяйство и право. - 2000. - № 1. - С. 62-64.
3. Лямцева Т. В. О коммерческой деятельности государственных сельскохозяйственных предприятий // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - Вип. 44. - С. 104-108.
4. Лямцева Т. В. Про юридичну природу бізнес-плану державного сільськогосподарського підприємства // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В. Я. Тацій. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. - Вип. 46. - С. 93-98.
5. Лямцева Т. В., Статівка А. М. Деякі аспекти посилення державного регулювання в процесі аграрних перетворень // Право України. - 2001. - № 6. - С. 57-59; № 7. - С. 116.
6. Лямцева Т. В. Бізнес-план у виробничо-господарській діяльності сільськогосподарських підприємств // Актуальні проблеми формування правової держави в Україні (До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод): Тези доп. та наук. повід. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених / За ред. проф. М.І. Панова. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. - С. 83-85.
7. Лямцева Т. В. Місце державної власності у процесі реформування АПК // Право власності: проблеми забезпечення, реалізації та захисту: Тези доп. та наук. повідомл. наук. семінару молодих вчених (м. Харків, 14-15 вересня 2001 р.) / За ред. М. І. Панова. - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2001. - С. 57-59.

АНОТАЦІЇ

Лямцева Т.В. Правове забезпечення виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств. - Рукопис.

17

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 - земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсове право. - Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2001.

Дисертація присвячена дослідженню проблем правового забезпечення виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств в умовах становлення ринкових аграрних відносин, виявленню особливостей її регулювання. В роботі розроблено поняття виробничо-господарської діяльності вказаних суб'єктів, проведено її розмежування з діяльністю підприємницькою і комерційною, визначено специфіку зазначених видів діяльності, зумовлену особливостями аграрного виробництва. Досліджується значення внутрішньогосподарського планування у підвищенні ефективності виробничо-господарської діяльності даних аграрних товаровиробників, визначено юридичну природу бізнес-плану підприємства, розглядаються питання правових засобів підвищення ефективності вказаної діяльності та гарантій захисту прав зазначених суб'єктів, проаналізовано засоби стимулювання виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України у сфері регулювання виробничо-господарської діяльності державних сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: державне сільськогосподарське підприємство, виробничо-господарська діяльність, підприємництво, комерція, бізнес-план.

Лямцева Т.В. Правовое обеспечение производственно-хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 - земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсовое право. - Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 2001.

Диссертация посвящена исследованию проблем правового обеспечения производственно-хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий в условиях становления рыночных аграрных отношений, выявлению особенностей ее регулирования. В работе предлагается под производственно-хозяйственной деятельностью государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий понимать урегулированные нормами аграрного и других отраслей права общественные отношения, направленные на самостоятельное, систематическое производство на условиях самофинансирования и самокупаемости необходимой для государства сельскохозяйственной продукции растительного и животного происхождения (продуктов

18

питания, продовольствия и сырья промышленного назначения), ее переработку и реализацию, а также на изготовление других материальных ценностей и предоставления услуг с целью получения прибыли.

Рассматриваются такие основные признаки производственно-хозяйственной деятельности, как самостоятельность, систематичность, самокупаемость, самофинансирование, а также раскрывается их сущность. Обоснована целесообразность разграничения понятий “производственно-хозяйственная”, “предпринимательская” и “коммерческая” деятельность. Отмечается, что и предпринимательская, и коммерческая деятельность государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий являются разновидностями производственно-хозяйственной деятельности данных аграрных товаропроизводителей, зависимыми от их основной деятельности - производства товарной сельскохозяйственной продукции растительного и животного происхождения. Раскрываются содержание и специфика предпринимательской и коммерческой деятельности указанных предприятий.

Обосновывается необходимость сохранения в агропромышленном комплексе Украины специализированных аграрных товаропроизводителей государственной формы

собственности - государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий в сферах племенного животноводства и элитного семеноводства. Значительное внимание в диссертации уделено проблеме внутривладельческого планирования и его роли в повышении эффективности производственно-хозяйственной деятельности указанных предприятий. Освещены вопросы, касающиеся понятия, юридической природы и структуры бизнес-плана государственного специализированного сельскохозяйственного предприятия. Обоснован вывод о том, что надлежащим образом утвержденный бизнес-план государственного сельскохозяйственного предприятия по своей юридической природе может быть отнесен к локальным нормативным актам, так как ему присущи все признаки, характеризующие последний.

В диссертации исследованы также проблемы правовых средств повышения эффективности производственно-хозяйственной деятельности и гарантий защиты прав государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий. Детально проанализированы средства стимулирования производственно-хозяйственной деятельности указанных субъектов.

Сформулированы предложения по усовершенствованию действующего законодательства Украины в сфере регулирования производственно-хозяйственной деятельности государственных сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: государственное сельскохозяйственное предприятие, производственно-хозяйственная деятельность, предпринимательство, коммерция, бизнес-план.

19

Lyamtseva T. V. Legal ensurance of production and economic activity of state specialized agricultural enterprises. - Manuscript.

The thesis for a candidate's of law degree in the field 12.00.06 - land law; agrarian law; environment law; law of natural resources. - National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav Mudriy, Kharkiv, 2001.

The thesis is devoted to the research of the problem of legal ensurance of production and economic activity of state specialized agricultural enterprises in the conditions of formation of market agrarian relations, and exposing of the peculiarities of its regulation. The author has formulated the notion of production and economic activity of the subjects, mentioned above, differentiated this activity from entrepreneurship and commercial activities and determined the specific features of activity, stipulated by the peculiarities of agrarian production. The author has researched significance of the intraeconomic planning in the process of increase of effectiveness of production and economic activity of the given agrarian commodity producers; determined the legal nature of the business plan of the enterprise; analyzed the issues of the legal means of the increase of effectiveness of the mentioned activity and the guarantees of protection of the rights of these subjects; and analyzed the ways of stimulation of production and economic activity of state agricultural enterprises. The propositions, concerning perfection of the legislation in force of Ukraine in the field of regulation of production and economic activity of state agricultural enterprises have been formulated.

Key words: state agricultural enterprise, production and economic activity, entrepreneurship, commerce, business plan.

***Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент Корнієнко В. М.***

Підписано до друку 11.12.2001 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 1185.

Друкарня Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.